

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پیشکشی به غایت ناقابل،
به محضر مقدس واضع علوم ادب و امیر بیان،
مولی الموحّدين، امیرالمؤمنین علی علیه السلام

سرشناسه	بیات، محمدهادی، ۱۳۷۳-
عنوان و نام پدیدآور	لغت‌شناسی کاربردی: آشنایی با لغت‌نامه‌های عربی و آموزش گام به گام استفاده از آنها/ محمدهادی بیات.
مشخصات نشر	قم: موسسه آموزش عالی حوزوی خاتم النبیین علیه السلام ، انتشارات، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری	۱۶۰ ص.: جدول؛ ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.
شابک	۹۷۸-۶۲۲-۸۰۲۳-۴۴-۱
وضعیت فهرست	فیا
نویسی	
یادداشت	کتابنامه: ص. [۱۵۱] - ۱۵۵؛ همچنین به صورت زیرنویس.
عنوان دیگر	آشنایی با لغت‌نامه‌های عربی و آموزش گام به گام استفاده از آنها.
موضوع	زبان عربی -- واژه‌نامه‌ها -- راهنمای آموزشی Arabic language -- Dictionaries -- Study and teaching
رده بندی کنگره	PJ۶۶۳۶
رده بندی دیویی	۴۹۲/۷۳
شماره کتابشناسی ملی	۹۸۰۱۷۴۲

آموزش گام به گام استفاده از لغتنامه‌های عربی

محمد هادی بیات

کتاب:	لغت‌شناسی کاربردی
نویسنده:	محمد هادی بیات
طراح جلد:	کمیل عباس زاهدی
نوشتار:	سید سلمان طلوع هاشمی
صفحه‌آرا:	سید علی میربمانی
ناشر:	انتشارات موسسه آموزش عالی حوزوی خاتم النبیین ﷺ
نوبت چاپ و سال:	اول/۱۴۰۳
شمارگان:	۱۰۰۰ نسخه
شابک:	۹۷۸-۶۲۲-۸۰۲۳-۴۴-۱
آدرس:	قم، خیابان صفائیه، کوچه ۳۷، پلاک ۲۱، انتشارات خاتم النبیین ﷺ
شماره تماس:	۰۲۵-۳۷۱۲۱۴۰۹ / ۰۹۱۲۸۵۲۰۸۶۶
سایت:	www.nashrekhatam.com

فهرست

۱۱

مقدمه

- فصل اول؛ اهمیت آشنایی با لغت ۱۲
- فصل دوم: روش‌های افزایش دامنه لغات ذهنی ۱۲
- فصل سوم: آشنایی با کتب لغت برای مبتدیان ۱۲
- فصل چهارم: آشنایی با کتب لغت تخصصی ۱۲
- فصل پنجم: تقسیمات مهم فعل و اسم ۱۳
- فصل ششم: اوزان افعال ثلاثی مجرد ۱۳
- فصل هفتم: بررسی ماده «نصر» در لغتنامه‌های مختلف ۱۳
- فصل هشتم: آموزش جامع کار با فرهنگ لغت ۱۳
- فصل نهم: لغت پژوهی قرآنی و روایی ۱۳

۱۵

فصل اول: اهمیت آشنایی با لغت

- فارسی زدگی در فهم معنای لغات ۱۵
- وجود معانی متعدد برای یک واژه ۱۷
- وجود معانی متضاد برای یک واژه ۱۸

۱۹

فصل دوم: روش‌های افزایش دایره لغات ذهنی

- روش اول: مطالعه کامل یک لغتنامه ۲۰
- روش دوم: یادگیری زبان عربی با کتب عربی ۲۱
- روش سوم: خواندن متون عربی ۲۱
- روش چهارم: دیدن و شنیدن برنامه‌های عربی ۲۲
- روش پنجم: کدگذاری ۲۲

فصل سوم: آشنایی با کتب لغت برای مبتدیان

۲۳

الزائد	۲۴
لغات در تفسیر نمونه	۲۶
بیعت	۲۷
سَمُوم	۲۷
عِبْرَة	۲۷
لغتنامه تفسیری قرآن کریم	۲۸

فصل چهارم: آشنایی با کتب لغت تخصصی

۳۱

العين	۳۲
مقایس اللغة	۳۴
تهذیب اللغة	۳۴
تاج اللغة و صحاح العربية	۳۵
الفروق فی اللغة	۳۵
مفردات الفاظ قرآن	۳۶
اساس البلاغة	۳۷
لسان العرب	۳۷
القاموس المحيط	۳۸
مجمع البحرين و مطلع الثیرین	۳۹
تاج العروس من جواهر القاموس	۳۹
المصباح المنیر	۴۰
الطراز الاول	۴۰
التحقیق فی کلمات القرآن الکریم	۴۱
معجم فقه لغة القرآن و سر بلاغته	۴۲
قاموس قرآن	۴۳
تفسیر واژگان قرآن کریم	۴۳
فرهنگ معاصر عربی فارسی	۴۴
فرهنگ لغات و اصطلاحات معروف	۴۵

فرهنگ اصطلاحات روز	۴۵
فرهنگ لغت المعجم الصریح	۴۶
فرهنگ المحيط	۴۷
فرهنگ فرزبان	۴۷
نرم افزار قاموس النور	۴۸
تذکرات پایانی فصل	۴۹
المعجم الوسيط آری، المنجد نه!	۴۹
مهم ترین روش های لغت نویسی	۵۲
دسته بندی کتب لغت	۵۲
کتب لغت از نظر محتوا	۵۲
کتب لغت از نظر زبان	۵۳
فرهنگ اصطلاحات علوم	۵۴
معاجم صرفی (بررسی وزن ها)	۵۵

فصل پنجم: تقسیمات مهم فعل و اسم

تقسیمات فعل	۵۸
ثلاثی و رباعی	۵۸
سالم و ناسالم	۵۹
ماضی و مضارع	۶۰
لازم و متعدی	۶۱
معلوم و مجهول	۶۲
تقسیمات اسم	۶۳
ثلاثی، رباعی و خماسی	۶۳
مصدر و غیر مصدر	۶۴
جامد و مشتق	۶۴
مذکر و مؤنث	۶۴
مفرد، مثنی و جمع	۶۵

فصل ششم: اوزان افعال ثلاثی مجرد ۶۷

- ۶۸ ابواب فعل ثلاثی مجرد صحیح و سالم
- ۶۸ نکته: ورود یک فعل به چند باب
- ۶۹ ابواب فعل ثلاثی مجرد مضاعف
- ۶۹ ابواب فعل ثلاثی مجرد مهموز
- ۷۰ ابواب فعل ثلاثی مجرد مثال (معتل الفاء)
- ۷۰ مثال واوی: وَضَمَسَکْجَ
- ۷۱ مثال یایی: یَضْغُسْ
- ۷۱ ابواب فعل ثلاثی مجرد اجوف (معتل العین)
- ۷۱ اجوف واوی: نُوشْ
- ۷۱ اجوف یایی: سَیْضْ
- ۷۱ نکته: معتل الفی نداریم
- ۷۲ ابواب فعل ثلاثی مجرد ناقص (معتل اللام)
- ۷۲ ناقص واوی: نَسْکُوْ
- ۷۲ ناقص یایی: ضَمْسِیْ
- ۷۲ ابواب فعل ثلاثی مجرد لفیف
- ۷۳ لفیف مقرون: سَضَوِیْ
- ۷۳ لفیف مفروق: وَضَحَیْسْ

فصل هفتم: بررسی مادّه «نصر» در لغتنامه‌های مختلف ۷۵

- ۷۶ بررسی مادّه «نصر» در العین
- ۷۷ بررسی مادّه «نصر» در مقاییس اللغة
- ۷۷ بررسی مادّه «نصر» در معجم الفروق اللغویة
- ۷۸ بررسی مادّه «نصر» در تهذیب اللغة
- ۸۰ بررسی مادّه «نصر» در صحاح
- ۸۲ بررسی مادّه «نصر» در القاموس المحيط

۸۳	بررسی ماده «نصر» در اساس البلاغة
۸۴	بررسی ماده «نصر» در لسان العرب
۸۵	بررسی ماده «نصر» در تاج العروس
۸۶	بررسی ماده «نصر» در مجمع البحرين
۸۷	بررسی ماده «نصر» در المصباح المنیر
۸۷	بررسی ماده «نصر» در المعجم الوسیط
۸۸	بررسی ماده «نصر» در المنجد
۸۹	بررسی ماده «نصر» در مفردات راغب
۹۰	بررسی ماده «نصر» در التحقيق
۹۲	بررسی ماده «نصر» در قاموس قرآن
۹۵	بررسی ماده «نصر» در تفسیر واژگان قرآن
۹۶	بررسی ماده «نصر» در لغات در تفسیر نمونه
۹۶	بررسی ماده «نصر» در لغتنامه تفسیری
۹۷	بررسی ماده «نصر» در فرهنگ معاصر عربی فارسی
۹۸	بررسی ماده «نصر» در الرائد
۹۹	بررسی ماده «یاری» در فرهنگ لغات و اصطلاحات معروف
۹۹	بررسی ماده «یاری» در فرهنگ اصطلاحات روز
۱۰۰	بررسی ماده «یاری» در المعجم الضریح
۱۰۲	بررسی ماده «یاری» در فرهنگ المحيط
۱۰۲	بررسی ماده «یاری» در فرهنگ فرزانه

فصل هشتم: آموزش جامع کار با فرهنگ لغت

۱۰۵	آنچه در لغتنامه است
۱۰۶	آموزش گام به گام استفاده از لغت نامه
۱۰۹	مرحله اول: تسلط بر ترتیب حروف الفبا
۱۱۰	مرحله دوم: یافتن حروف در لغتنامه
۱۱۲	مرحله سوم: یافتن فعل و اسم در لغتنامه

۱۱۴.....	مرحله چهارم: توجه به ترتیب بیان کلمات
۱۱۶.....	مرحله پنجم: آشنایی با علائم اختصاری
۱۱۷.....	بررسی چند نمونه
۱۱۷.....	فعل ثلاثی مجرد صحیح و سالم:
۱۲۳.....	فعل ثلاثی مجرد مهموز:
۱۲۴.....	فعل ثلاثی مجرد مضاعف:
۱۲۶.....	فعل ثلاثی مجرد معتل:
۱۲۹.....	فعل ثلاثی مزید:
۱۳۲.....	فعل رباعی مجرد و مزید:

فصل نهم: لغت پژوهی قرآنی و روایی ۱۳۵

۱۳۶.....	اول: آشنایی با گوهر معنایی و معانی حسی کلمات
۱۳۷.....	توجه به معنای حسی واژه «تقوا»
۱۳۷.....	توجه به معنای گوهری واژه «کفر»
۱۳۸.....	دوم: بهره‌گیری از انواع سیاق در قرآن
۱۳۹.....	اول: سیاق آیه
۱۴۰.....	دوم: سیاق بخش
۱۴۱.....	سوم: سیاق سوره
۱۴۲.....	چهارم: سیاق قرآن
۱۴۳.....	سوم: توجه به خانواده حدیث
۱۴۴.....	چهارم: تفسیر کلمات به معنای عصر نزول قرآن و حضور معصومان
۱۴۵.....	پنجم: پرهیز از معانی ارتکازی
۱۴۷.....	ششم: توجه به فرهنگ روایی واژه‌ها

مقدمه

«تَعَلَّمُوا الْعَرَبِيَّةَ فَإِنَّهَا كَلَامُ اللَّهِ الَّذِي تَكَلَّمُ بِهِ خَلْقُهُ»^۱

از جمله گام‌های آغازین آشنایی با هر زبانی، فهم معنای کلمات آن زبان است و لغت‌نامه‌ها منابعی هستند که به جمع‌آوری واژگان یک زبان پرداخته‌اند. پس هر زبان‌آموزی با هدف رسیدن به هریک از مهارت‌های چهارگانه زبانی (شنیدن، گفتن، نوشتن و خواندن)، می‌بایست اولاً با کتب لغتِ گوناگون آشنا باشد تا بداند برای هر منظوری، به کدام یک از این کتاب‌ها می‌تواند مراجعه کند و ثانیاً راه و روش استفاده از این منابع را بلد باشد.

تا کنون کتب متعددی در این زمینه تألیف شده است^۲ اما نبود اثری کاربردی و در عین حال مختصر که دانش‌پژوه را با طیف گسترده کتب لغت مبتدی تا پیشرفته، تک‌زبان، عربی به فارسی و بالعکس آشنا کرده و به صورت مرحله به مرحله، راه و روش استفاده از آن‌ها را آموزش دهد و دانش‌پژوه را با ظرائف آن‌ها آشنا کند، ما را به تولید دوره‌ای تحت عنوان «لغت‌شناسی کاربردی» (در حدود ۸ ساعت فیلم آموزشی) سوق داد.^۳ اثر حاضر، نتیجه مکتوب و کامل‌تر شده همان جلسات است که در قالبی وزین به دوستداران آشنایی با زبان اسلام و قرآن، تقدیم می‌شود.

۱. الخصال، ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، ج ۱، ص ۲۵۸.

۲. همچون کتاب‌های ارزشمند درآمدی بر دانش لغت آیت الله ربانی بیرجندی، درسنامه علم لغت استاد محمد حسن وکیلی و درآمدی بر لغت‌شناسی مرکز تدوین متون حوزه علمیه قم. کتاب‌هایی که اطلاعات خوبی در زمینه تاریخ لغت عربی، لغت‌دانان و لغت‌نامه‌ها و نیز معنایی بعضی از واژگان در اختیار دانش‌پژوهان قرار داده‌اند.

۳. برای شرکت در دوره مذکور، به کانال «صفر تا صد ادبیات عربی» در پیام رسان ایتا (به آدرس: @Arabi0-100) مراجعه کنید.

این کتاب حاوی ۹ فصل، به شرح ذیل است:

♦ فصل اول؛ اهمیت آشنایی با لغت

در این فصل به ذکر سه مورد از مهم‌ترین دلایل آشنایی با مباحث لغوی پرداخته‌ایم که عبارتند از: فارسی‌زدگی در فهم معنای لغات؛ وجود معانی متعدد برای یک واژه و وجود معانی متضاد برای یک کلمه.

♦ فصل دوم: روش‌های افزایش دامنه لغات ذهنی

در این فصل به ارائه و توضیح پنج روش عملی به منظور افزایش دامنه لغات ذهنی پرداخته‌ایم که عبارتند از: مطالعه کامل یک لغتنامه؛ یادگیری زبان عربی با کتب آموزشی عربی؛ خواندن متون عربی؛ دیدن و شنیدن برنامه‌های عربی و کدگذاری.

♦ فصل سوم: آشنایی با کتب لغت برای مبتدیان

در این فصل به معرفی سه لغتنامه‌ای که بدون داشتن اطلاعات قبلی در زمینه قواعد عربی می‌توان از آنها استفاده نمود، پرداخته‌ایم؛ این لغتنامه‌ها عبارتند از: الرائد، لغات در تفسیر نمونه و لغتنامه تفسیری.

♦ فصل چهارم: آشنایی با کتب لغت تخصصی

در این فصل به معرفی بیش از ۲۵ لغتنامه معتبر تک‌زبانه، عربی به فارسی و فارسی به عربی پرداخته‌ایم تا دانش پژوهان با توجه به اهداف زبانی خود، با لغتنامه‌های مناسب آشنا شوند. در تذکرات پایانی فصل نیز به موارد مهمی پرداخته‌ایم که عبارتند از: مقایسه دو لغتنامه پر طرفدار المعجم الوسيط والمنجد فی اللغة؛ مهم‌ترین روش‌های لغتنامه‌نویسی؛ دسته‌بندی کتب لغت؛ آشنایی با فرهنگ اصطلاحات علوم و آشنایی با معاجم صرفی.

♦ فصل پنجم: تقسیمات مهم فعل و اسم

در این فصل شش تقسیم مهم فعل و اسم را عنوان کرده‌ایم تا دانش‌پژوهان پیش از ورود به متن لغتنامه‌ها با برخی از اصطلاحات صرفی موجود در این کتب آشنا شوند و به فهم دقیق‌تری دست‌یابند. اصطلاحاتی همچون: ثلاثی، رباعی، خماسی، مجرد، مزید، سالم، ناسالم، ماضی، مضارع، لازم، متعدی، معلوم، مجهول، مصدر، غیرمصدر، جامد، مشتق، مذکر، مؤنث، مفرد، مثنی و جمع.

♦ فصل ششم: اوزان افعال ثلاثی مجرد

در این فصل به بررسی اوزان افعال ثلاثی مجرد پرداخته‌ایم که استعمال زیادی در لغت عرب دارند و آشنایی با این اوزان می‌تواند بعضی از مراجعات غیرضروری به لغتنامه‌ها را کاهش دهد.

♦ فصل هفتم: بررسی ماده «نصر» در لغتنامه‌های مختلف

در این فصل ماده نصر را در لغتنامه‌هایی که در فصل چهارم معرفی کردیم، بررسی کرده و از این طریق دانش‌پژوهان به صورت کاملاً عملی با تفاوت این کتب آشنا می‌شوند.

♦ فصل هشتم: آموزش جامع کار با فرهنگ لغت

در این فصل که یکی از مهم‌ترین فصول کتاب است، روش مراجعه و استفاده از لغتنامه‌های زبان عربی را با محوریت کتاب ارزشمند المعجم الوسیط، در قالب پنج مرحله آموزش داده و به بررسی هجده ماده مختلف پرداخته‌ایم. مراحل پنج‌گانه عبارتند از: تسلط بر ترتیب حروف الفبا، یافتن حروف در لغتنامه، یافتن فعل و اسم در لغتنامه، توجه به ترتیب بیان کلمات و آشنایی با علائم اختصاری.

♦ فصل نهم: لغت پژوهی قرآنی و روایی

در آخرین فصل کتاب ضمن بررسی نمونه‌های عینی، به توضیح اقدامات لازم جهت لغت‌پژوهی قرآنی و روایی پرداخته‌ایم. این اقدامات عبارتند از: آشنایی با گوهر معنایی و معانی حسی

کلمات، بهره‌گیری از انواع سیاق (سیاق آیه، بخش، سوره و کل قرآن) در واژه‌شناسی قرآنی، توجه به خانواده حدیث، تفسیر کلمات به معنای عصر نزول قرآن و صدور احادیث، پرهیز از معانی ارتكازی و توجه به فرهنگ روایی واژه‌ها.

در پایان، از همه عزیزانی که در پدید آمدن این اثر مرا یاری دادند، علی‌الخصوص پدر و مادر بزرگوارم که همواره مشوق و پشتیبان معنوی این جانب بوده‌اند، کمال تشکر و قدردانی را داشته و از خداوند متعال طول عمر با برکت ایشان را خواستارم.

بی‌شک این اثر - همچون سایر آثار بشری - خالی از عیب و نقص نیست؛ فلذا پیشاپیش از عزیزانی که با تأسی به فرمایش رئیس مکتبمان، امام جعفر صادق علیه السلام: «أَحَبُّ إِخْوَانِي إِلَيَّ مَنْ أَهْدَى إِلَيَّ عُيُوبِي»^۱، معایب و نواقص این نوشتار را به اینجانب هدیه می‌کنند، بسیار سپاسگزارم.^۲ امیدوارم که این تلاش ناچیز، مورد رضایت امام حئی و حاضر حضرت حجت ابن الحسن العسکری (ارواحنا فداه) قرار گرفته و برای طالبان علوم اسلامی مفید واقع شود.

محمد هادی بیات

مشهد مقدس

بهار ۱۴۰۳

۱. الکافی، کلینی، محمد بن یعقوب، ج ۲، ص ۶۳۹.

۲. راه ارتباطی از طریق پیام رسان اینستاگرام: @HadiBayat1415